

GEOPOLÍTICA DE L'ÀREA DE LA MEDITERRÀNIA

Antoni Durà i Guimerà¹

INTRODUCCIÓ

La situació geopolítica de la Mediterrània té avui, sens dubte, una importància creixent a l'escenari internacional. D'una banda, s'evidencien els contrastos en els nivells de desenvolupament, les estructures polítiques i els marcs culturals que defineixen en conjunt la fractura entre les ribes nord i sud. El conflicte entre israelians i palestins alimenta les distàncies, mentre les migracions són una de les manifestacions més dramàtiques de l'esclatxa oberta. Tanmateix, també és veritat que la Mediterrània ha adquirit un nou paper com a gran canal de pas de mercaderies, especialment d'Àsia cap a Europa. La petició de relacions privilegiades o d'accés de nous països a la Unió Europea influeix igualment en aquest nou context marcat per la globalització. La creació de la Unió per a la Mediterrània (UPM) el 2008 pretenia posar les bases per a una major cooperació entre els seus membres, que pot afectar aspectes tan diversos com ara el desenvolupament econòmic, el benestar social o el

medi ambient. Tampoc no s'ha d'oblidar el paper que progressivament van guanyant els nivells subestats de govern (regions i ciutats) en la gestió d'aquestes qüestions. Aquí es pretén fer una reflexió general sobre aquests temes, posant èmfasi en la seva relació amb la problemàtica ambiental, en particular la gestió forestal.

1. EVOLUCIÓ DEL CONTEXT GEOPOLÍTIC MEDITERRANI. FERNAND BRAUDEL I LA *LONGUE DURÉE*

Un seminari sobre els boscos de la Mediterrània que inclou una reflexió sobre la geopolítica d'aquesta àrea regional gran i complexa, al costat del tractament d'anàlisis específiques en matèria forestal, encerta el seu plantejament. Avui la gestió dels recursos forestals es mou en el marc d'un entramat institucional i normatiu cada vegada més complex, on el marc global és cada vegada més complex.

En el cas de l'àrea mediterrània, estem parlant d'una zona de frontera entre dos conjunts geopolítics molt diversos, el de la riba nord (o més exactament, el

1. Professor titular de geografia humana. Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona. A/e: antoni.dura@uab.cat.

que queda inclòs dins la Unió Europea i els països europeus que hi tenen unes relacions més estretes), i la resta (la riba sud, però també oriental, amb graus diversos de cooperació amb Europa). Ara bé, aquesta realitat es complementa amb un fenomen de canvi global que incideix de manera intensa en el conjunt de la Mediterrània, i que està donant lloc al fet que tota aquesta regió vagi guanyant, a principis del segle XXI, una posició més central en un espai de fluxos econòmics mundials. Això és així especialment per l'emergència de l'economia asiàtica i la seva enorme capacitat exportadora, que està trobant en les rutes de la Mediterrània una via més assequible d'entrada dels seus productes a la que encara és la primera economia mundial, és a dir, a la Unió Europea.

Les conseqüències d'aquestes dinàmiques que s'han generat tan ràpidament en els darrers anys potser es poden entendre millor si utilitzem el referent del reconegut historiador francès Fernand Braudel, un dels màxims exponents de l'escola historiogràfica dels *Annales*. Aquesta escola va ser coneguda al segle XX pel seu esforç per a desenvolupar una anàlisi històrica més global, que donés més pes als canvis demogràfics, econòmics, socials, culturals, etc., enfront del relat d'esdeveniments polítics que havia prevalgut en els estudis històrics previs.

En aquest marc, Braudel va aportar algunes reflexions teòriques que van tenir un ressò important. Una d'aquestes és la de les escales temporals. Braudel defensava que els esdeveniments s'havien d'analitzar a través de diferents escales de temps de les quals, un cop superpo-

sades, es podia obtenir una comprensió més afinada de la realitat històrica. Així, d'una banda hi ha l'escala del llarg termini —la *longue durée*—, que pot abastar uns quants segles i que ens assenyalava les grans etapes de la història. Aquesta perspectiva —per ell fonamental— s'havia de complementar amb unes altres de referides al mitjà termini i a l'anàlisi dels esdeveniments històrics més concrets. Braudel també defensava l'aproximació més comprensiva dels fets històrics, el que anomenava «història global».

És des d'aquest marc d'anàlisi —que potser avui ens sorprèn una mica menys justament per l'èxit de l'enfocament— que precisament Braudel va escriure una de les seves obres més importants (de fet, la seva tesi doctoral), *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. L'historiador hi exposava, a través d'una anàlisi exhaustiva, de quina manera la Mediterrània del segle XVI (la de l'Espanya imperial de Felip II) era la del final d'una d'aquestes etapes de *longue durée*. Un període en el qual les ciutats estat mediterrànies havien tingut un protagonisme destacat, a banda i banda del mar, i aglutinaven al seu entorn àmbits territorials que avui qualifiquem de «regionals». Venècia, Gènova, Pisa, Nàpols, Marsella, Barcelona, València..., però també Orà, Bugia, Tànger..., competien i lluitaven pel control de les rutes comercials d'Orient, que es distribuïen cap als respectius territoris i cap a tot Europa. I, a la vegada, entre elles hi havia una densa xarxa de fluxos comercials que alimentava el conjunt.

En la nova etapa que descrivia l'historiador hi havia dues realitats que ex-

perimentaven un canvi profund: d'una banda, el centre del món es desplaçava del Mare Nostrum cap a l'Atlàntic, a partir de la titànica tasca de la colonització americana; de l'altra, l'estructura geopolítica deixava enrere el protagonisme de les ciutats estat per a deixar pas a la forja dels estats moderns, dels quals el model unitari francès consolidat al segle XIX seria potser l'expressió més perfecta. A la mateixa riba sud mediterrània, la desfeta de l'Imperi otomà i els processos de descolonització van donar pas a estats a imatge i semblança dels europeus.

Des d'aquest punt de vista, es podria dir que els segles posteriors han format una d'aquestes grans etapes històriques que pràcticament han arribat fins fa unes quantes dècades. És cert que l'arribada de la revolució industrial ha constituït també un abans i un després en la història de la humanitat en majúscules. En tot cas, després de la segona postguerra mundial es va iniciar un camí cap a un nou marc geopolític (constitució de les Nacions Unides, creació de la Comunitat Europea...), que les dinàmiques de la globalització de les darreres dècades han consolidat pel que fa a l'àmbit mediterrani: d'una banda, els processos de governança multinivell tendeixen a tenir un pes cada vegada més gran, tant per sobre com per sota dels estats; de l'altra, es produeix una redistribució del pes dels grans focus econòmics (especialment cap a l'Àsia oriental i també l'Amèrica Llatina). És en aquest nou context que cal interpretar les polítiques que en el futur es desenvoluparan en aquesta àrea. I, per tant, cal tenir presents les capacitats polítiques i de gestió d'aquests actors, alguns de nous (les institucions interna-

cionals), d'altres amb una renovada presència (regions i ciutats).

2. REPTES DE LA SITUACIÓ GEOPOLÍTICA ACTUAL A LA MEDITERRÀNIA

En el moment d'escriure aquestes línies com a resum de la intervenció en el curs, l'impacte de la crisi econòmica mundial i els canvis ocorreguts a les ribes sud i oriental de la Mediterrània (la «primavera àrab») són processos de tal abast, que és impossible de sostreure-se'n. En tot cas, a grans trets, els reptes es podrien agrupar distingint l'àmbit europeu de la resta:

a) A la Mediterrània europea, es poden assenyalar els següents:

D'una banda, el procés de conformació de la Unió Europea, iniciat el 1957, i que experimenta un fort impuls amb la caiguda del mur de Berlín el 1989, sembla que avui està arribant al seu sostre, per bé que encara queden negociacions amb alguns estats, com ara els dels Balcanes. L'impacte de la crisi a la UE ha posat de manifest les febleses d'un creixement vertiginós que sembla demanar un període per a digerir els canvis, buscant més aviat la consolidació de les institucions internes. Alhora, la mateixa crisi empeny a accelerar la cessió de parcel·les de sobirania cap a la UE —per exemple, en la política financera— justament quan els estats tendeixen a retreure's com a reacció al creixement accelerat.

En segon lloc, es pot assenyalar un pes progressiu de les capacitats de les regions i de les ciutats en la gestió d'un

gran ventall d'àmbits, que cada vegada més suposen actuacions no sols més enllà del mateix territori, sinó dels mateixos estats i de la UE, i converteixen els nous vells actors en necessaris *partenaires* que cal tenir en compte.

Pel que fa a la Mediterrània, el Procés de Barcelona de 1995 va marcar una fita d'aproximació als estats veïns que culminava amb la creació de la Unió per a la Mediterrània el 2008, en el marc de l'anomenada «política de veïnatge de la UE». Si bé les revoltes àrabs semblen haver deixat en suspens una iniciativa en la qual s'havien implicat règims que avui es troben en plena crisi o simplement han caigut, és igualment cert que la proposta es presenta en un moment de màxima oportunitat.

b) Pel que fa a la riba sud i a l'oriental, es poden assenyalar, sobretot, un conjunt de contrastos en relació amb el nord:

En primer lloc, de caràcter econòmic i social: la disparitat en els nivells del PIB és encara molt accentuada; la transició demogràfica, tot i que ja força avançada, ajuda a entendre el pes de la població jove i la pressió encara intensa sobre l'ocupació i sobre les migracions (cal llegir aquí en bona part l'origen de les revoltes); no s'han d'oblidar les limitacions que el medi —fragilitat ambiental, desertització, degradació...— imposa en les capacitats de desenvolupament.

Quant a la geopolítica de la regió, el nombre de conflictes fan enormement difícil ara com ara un ràpid avenç en la cooperació i el comerç: des del conflicte israelianopalestí, que contamina tota la

política de l'àrea, passant per la manca de democràcia pràcticament en la totalitat dels estats, la pervivència de conflictes postcoloniais (Sàhara Occidental, etc.), o les desavinences entre veïns (la Unió del Magrib Àrab, creada el 1989, pateix des dels seus inicis aquests recels).

És en aquest context difícil —que, tanmateix, està experimentant ràpids canvis (no sabem encara cap a on)—, que pot ser interessant tenir en compte els nous actors de governança multinivell que de ben segur tindran un paper cada vegada més gran en la gestió de les polítiques ambientals en aquesta àrea. La resta de la reflexió, doncs, es dirigeix a la Unió per a la Mediterrània i a indicar un conjunt d'altres actors que van sorgint en aquest àmbit més o menys vinculat a les polítiques forestals.

3. LA UNIÓ PER A LA MEDITERRÀNIA (UPM): UN NOU ACTOR PER A LA COOPERACIÓ. LA UPM I LA PROBLEMÀTICA AMBIENTAL

S'ha assenyalat l'anomenat *Procés de Barcelona*, del 1995, com el primer pas cap a la configuració del que avui coneixem com la *Unió per a la Mediterrània*. El seu propòsit era crear un marc estable de relacions entre la Unió Europea i els països de la resta de l'àrea. Entre altres accions, la Unió del Magrib Àrab i la Lliga Àrab hi van ser convidades. L'estancament del procés va venir tenir lloc essencialment pel conflicte al Llevant mediterrani. La formació de la UE-27, d'altra banda, va portar a una reformulació de la política europea de veïnatge, ja que la frontera oriental havia quedat vir-

tualment integrada i calia un replantejament profund de la nova situació.

Com a resultat d'aquesta reestructuració, el 2008 es constituí la UPM. Val la pena recordar que un primer projecte liderat pel president francès Sarkozy plantejava una unió només dels països «mediterranis» de la UE amb la resta, amb la qual cosa el lideratge de França semblava més evident. Aquesta opció va ser rebutjada en favor de la que inclou tota la UE. L'estructura de la UPM (Copresidència, Assemblea Parlamentària, etc.) té molt en compte el fet de respectar la paritat entre la UE i «els altres». D'altra banda, la institució de l'Assemblea Regional i Local Euromediterrània (ARLEM) indica el paper que des d'un principi han volgut tenir regions i ciutats en aquest diàleg.

Pel que fa a la problemàtica ambiental, només cal veure quines són les sis prioritats que té establertes la UPM en els primers anys de recorregut: la descontaminació de la Mediterrània, autopistes terrestres i marítimes, protecció civil, un pla solar mediterrani, la Universitat Euro-mediterrània i desenvolupament empresarial. És evident que els temes ambientals hi tenen un paper destacat per la seva importància intrínseca, però probablement també perquè són percebuts com un àmbit en el qual és més factible avançar en la cooperació.

4. ALTRES ACTORS DE LA COOPERACIÓ MEDITERRÀNIA. LA COOPERACIÓ EN LES POLÍTIQUES FORESTALS

Una dada que d'entrada pot arribar a ser sorprenent és la multiplicitat crei-

xent d'actors que també intervenen en la cooperació mediterrània, i que els gestors de les polítiques forestals faran bé de tenir presents. Una manera d'ordenar-ho pot ser agrupar-los segons «l'escala geopolítica» dels actors:

a) D'entrada tenim les institucions internacionals multilaterals. Entre les més antigues podem esmentar la branca mediterrània de l'Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (OSCE), la Mediterranean Partners for Co-operation. També el Procés d'Hèlsinki de 1975 (o de distensió europea Est-Oest, el pas previ que conduiria finalment a la caiguda del mur) contenia un capítol sobre la Mediterrània, i s'hi indicava una relació especial amb determinats estats (Algèria, el Marroc, Tunísia, Egipte, Israel i Jordània). Per la seva banda, l'OTAN va inaugurar el Diàleg Mediterrani el 1994, que s'ampliaria el 2004 amb la Iniciativa de Cooperació d'Istanbul.

En un marc més proper, el Diàleg 5+5 reuneix des del 1990 els estats de la Mediterrània occidental (Portugal, Espanya, França, Itàlia i Malta, més els cinc que formen l'UMA). És un fòrum de debat informal, que entre els seus temes prioritaris (migracions, defensa, turisme...) inclou el medi ambient.

b) El segon grup d'actors són els estats, si considerem l'acció que duen a terme directament i bilateral, i no a través d'institucions internacionals més o menys formalitzades. Si es pren com a exemple el cas d'Espanya, el Ministeri d'Afers Exteriors i de Cooperació (MAEC) inclou l'Àfrica del Nord com una de les àrees prioritàries d'actuació.

Això comporta no només la presència en les entitats supraestats anteriors, sinó també el desenvolupament d'accions prioritàries en l'àmbit jurídic, econòmic, de cooperació, etc. Des del MAEC es coordinen, a més, les accions que puguin provenir tant d'altres ministeris com de les comunitats autònomes.

c) Finalment, esmentem els actors de caràcter «subestatal», que inclouen el que en conjunt a Europa es denominen *regions*, però també l'àmbit local (les ciutats) i les anomenades «entitats locals intermèdies» (les províncies, els departaments...). La capacitat de governança d'aquests actors és molt diversa, en funció del marc polític de cada estat (en aquest sentit, es parla de «regions amb capacitat legislativa», per exemple). I també depèn molt de la seva dimensió geogràfica i econòmica. Tanmateix, en conjunt manifesten una capacitat i una voluntat creixents de fer-se presents en el diàleg mediterrani, especialment les dels estats veïns. A més, cal assenyalar que una de les dinàmiques que està emergint en la primavera àrab és la reivindicació de processos de descentralització política al sud. I, finalment, és important assenyalar que aquests àmbits subestats estan desenvolupant els seus propis espais de treball conjunt, alguns d'institucionals (com ara el Comitè de les Regions de la Unió Europea o la institució ARLEM esmentada abans), d'altres de caràcter associatiu (les euroregions, en progressiu canvi cap a la institucionalització, o les múltiples xarxes de cooperació local).

Per acabar, aquesta realitat geopolítica canviant, que marxa cap a una major complexitat i que demanarà cada

vegada més formes noves de coordinació, la podem trobar reflectida en l'actual configuració de les polítiques forestals, que tendeixen a superposar-se i que demanen un esforç de diàleg continu per aprofitar al màxim la diversitat d'iniciatives. Si, de nou, s'agafa el cas d'Espanya com a exemple, es poden assenyalar alguns dels actors principals en aquest àmbit: a escala mundial, el United Nations Forum of Forests (UNFF), sorgit dels IPF/IFF Processes que es van posar en marxa a mitjan anys noranta; en el marc de la UE, l'Estratègia Forestal Europea marca avui les directrius que han d'aplicar els estats integrants. Aquesta estratègia és adaptada, en l'àmbit estatal, pel Ministeri de Medi Ambient, i Medi Rural i Marí, que, al seu torn, generen l'Estratègia Forestal Espanyola i el Pla Forestal Espanyol.

Ara bé, les comunitats autònomes tenen reconegudes competències específiques que es tradueixen, al seu torn, en polítiques pròpies. I, com per acabar de tancar el cercle, aquestes polítiques «regionals» poden generar llaços de cooperació en l'àmbit internacional. Un cas associat al mediterrani és el que impulsa des del 2009 la Junta de Castella i Lleó, el de la Xarxa Mediterrània de Boscos Model, amb un pla d'acció concret. Aquesta xarxa té origen en la Xarxa Internacional de Boscos Model, impulsada el 1995 des de Canadà, i comprèn membres dels estats següents: Espanya, França, Croàcia, Itàlia, Grècia, Turquia, el Marroc i Tunísia. Una acció d'aquest tipus, doncs, manifesta clarament la diversitat dels fluxos de les polítiques forestals possibles.

5. CONCLUSIÓ

El text no ha pretès aprofundir en les polítiques forestals actuals, a les quals poden aportar més coneixement els experts en la temàtica, però sí que vol assenyalar alguns fets importants en relació amb aquestes polítiques:

a) El nou marc geopolític de la globalització econòmica ha portat l'àrea mediterrània cap a una nova dinàmica de major centralitat internacional. Malgrat la intensitat de la crisi que avui es manifesta, aquest canvi avui és irreversible a mitjà termini.

b) Un conjunt de conflictes polítics de difícil solució frenen els intents de cooperació i la lliure activitat econòmica a l'àrea. La primavera àrab és el senyal que indica que aquests conflictes no es poden eludir durant més temps.

c) La cooperació institucional és la via imprescindible a través de la qual es pot vehicular en bona part la resolució d'aquests conflictes establint el context de pau i llibertat necessaris per a poder assolir nivells de desenvolupament suficients a tota la regió.

d) Cal comprendre bé la dimensió de multilateralitat que avui té la cooperació perquè qualsevol política es pugui planejar d'una manera eficaç i realista.

Així, doncs, el marc geopolític que finalment se'n dibuixa és el d'un mapa que està en un profund procés de canvi. Llegir bé aquest mapa, amb tots els seus signes, és del tot essencial també per a traçar una política de desenvolupament

forestal sostenible a la Mediterrània.

BIBLIOGRAFIA

- BRAUDEL, Fernand (1968). *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Madrid: Fondo de Cultura Económica. 2 v.
- BRAUDEL, Fernand; DUBY, Georges (dir.) (1987). *El Mediterráneo*. Madrid: Espasa-Calpe.
- DEFFONTAINES, Pierre (1972). *El Mediterráneo: La tierra, el mar, los hombres*. Barcelona: Juventud.
- DE PLANHOL, Xavier (1998). *Las naciones del profeta: Manual de geografía política musulmana*. Barcelona: Bellaterra.
- KHADER, Bichara (2009). *Europa por el Mediterráneo: De Barcelona a Barcelona (1995-2009)*. Barcelona: Icaria.
- SEGURA, Antoni (2002). *Aproximación al mundo islámico*. Barcelona: UOC.
- SERRANO, José María (2007). «Geopolítica del Mediterráneo occidental. Consideraciones generales». *Anales de Historia Contemporánea* [en línia]. Vol. 23. Múrcia: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia. <<http://revistas.um.es/analeshc/article/view/54321>>.
- SOLER, Ferran (2008). «Proceso de Barcelona: Unión por el Mediterráneo. Génesis y evolución del proyecto de Unión por el Mediterráneo». A: *Centro de Estudios y Documentación Internacionales de Barcelona* [en línia]. Barcelona: Fundació CIDOB. <http://www.cidob.org/es/publicaciones/monografias/monografias/proceso_de_barcelona_union_por_el_mediterraneo_genesis_y_evolucion_del>.

_proyecto_de_union_por_el_mediterraneo>.

CONSELL DE LA UNIÓ EUROPEA (2008): *El Procés de Barcelona: Unió per la Mediterrània. Conferència ministerial. Declaració final*. Conferència Euro-

med de Marsella (Marsella, 3-4 novembre 2008). Marsella: Consell de la Unió Europea. També disponible en línia a: <<http://www.iemed.org/documents/euromedmarsella08cat.pdf>>.